

6.2.3 ТАЪРИХИ ЗАБОН
6.2.3 ИСТОРИЯ ЯЗЫКА
6.2.3 HISTORY OF THE LANGUAGE

УДК 81'373

DOI 10.24412/3005-849X-2025-4-105-111

УСУЛҲОИ ШАРҲИ ВОЖАҲО Давлатзода Рухсора, н.и.ф., дотсент, директори
ДАР ТАЪРИХНОМАҲОИ МДТ “Коллеҷи омӯзгори ДДХ ба номи академик
САДАҲОИ X-XIII Б.Гафуров (Хучанд, Тоҷикистон)

СПОСОБЫ ТОЛКОВАНИЯ Давлатзода Рухсора, канд. филол.наук., доцент,
СЛОВ В ИСТОРИЧЕСКИХ директор ГОУ “Педагогический колледж ХГУ имени
ЛЕТОПИСЯХ X-XIII ВЕКОВ академика Б.Гафурова (Худжанд, Таджикистан)

WAYS OF INTERPRETATION Davlatzoda Rukhsora, candidate in Philology,
OF WORDS IN HISTORICAL associate professor, dean of the SEI "Pedagogical
CHRONICAS OF X-XIII College of KhSU named after academician Bobojon
CENTURES Gafurov" (Khujand, Tajikistan)
e-mail: ruhsoradavlatzoda1972@gmail.com

Усулҳои шарҳи унсурҳои лугавӣ дар таърихномаҳои ба забони тоҷикӣ таълифшуда ва тарҷумагардидаи садаҳои X-XIII баррасӣ шудааст. Дар заминаи маводи аз ҳаит таърихномаи садаҳои зикришуда ғирдоварда роҳҳои тафсири маъноӣ вожаву ифодаҳои мансуб ба забонҳои мухталиф, ки соҳибони чунин осор неш ғирифтаанд, ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Дар асоси муқоисаи маводи таърихномаҳо ҳулоса шудааст, ки дар маҷмӯъ дар онҳо 89 адад воҳидҳои лугавӣ бо се усул тафсир карда шудаанд. Таъкид гардидааст, ки теъдоди бештари унсурҳои лугавӣ дар тарҷумаи “Таърихи Табарӣ”-ву “Зайн-ул-аҳбор” ва камтарашон дар “Ғураи-ус-сияр”-и Саолибӣву “Таърихи Бухоро”-и Наршахӣ ба назар мерасанд.

Калидвожаҳо: афкори забониносии тоҷик, таърихномаҳои садаҳои X-XIII, вожаҳо, вожаиносии таърихӣ, усулҳои шарҳи маъноӣ, забони тоҷикӣ

Анализируются способы толкования лексических элементов в исторических источниках, написанных на таджикском языке, и в переводных исторических летописях X-XIII веков. На основе материала, собранного из восьми исторических источников, рассмотрены способы толкования значений слов и выражений, относящихся к различным языкам, представленных авторами указанных исторических летописей, которые носители языка не понимали по тем или иным причинам. В результате сопоставления материалов изученных исторических источников сделан вывод, что в общей сложности в исторических трудах предложено толкование 89 лексических единиц, осуществленное тремя различными способами. Подчеркивается, что больше всего истолкованных лексических элементов встречается в “Таърихи Табарӣ” и “Зайн-ул-аҳбор”, а меньше всего - в “Ғураи-ас-сияр” Саолиби и “Таърихи Бухоро”.

Ключевые слова: лингвистическое учение, таджикский народ, исторические летописи X-XIII вв., историческая лексикология, способы толкования значений, таджикский язык

The article analyzes the methods of interpreting lexical elements in historical sources written in the Tajik language and in translated historical chronicles of the 10th-13th centuries. Based on material collected from eight historical sources, the article examines ways of interpreting the meanings of words and expressions related to various languages, presented by the authors of the

aforementioned historical chronicles, which native speakers did not understand for one reason or another. As a result of comparing the materials of the studied historical sources, it was concluded that, in total, historical works offered an interpretation of 89 lexical units, carried out in three different ways. It is emphasized that the largest number of interpreted lexical elements is found in “Tarihi Tabari” and “Zain-ul-akhbor”, and the smallest number is found in “Gurar-as-siyar” of Saolibi and “Tarihi Bukhoro”.

Key-words: *linguistical study, Tajik nation, historical chronicles of the 10th-13th centuries, historical lexicology, ways of interpretation of meanings, Tajik language*

Таърихи забоншиносии тоҷик монанди ҳуди забони тоҷикӣ роҳи тулонӣ ва пурпечутоби таҳаввуло паси сар карда, тақомулаш бо гузашти айём сурат гирифтааст, яъне дар зинаи аввали мавҷудияташ хусусияти амалӣ дошта, баъдан ба туфайли аз мактабҳои забоншиносии дигар баҳрабардорӣ карданааш ҷанбаи таҳлили он қавӣ гардидааст. Мутаассифона, то солҳои наздик масъалаи зуҳуру рушди афкори забоншиносии тоҷик аз назари паҷуҳишгарон пинҳон монда буд. Дар ин роҳ бори нахуст дар забоншиносии тоҷик профессор Хоҷаев Д. қадами устувор гузошта, дар заминаи маводи осори мондагори як қатор олимони асримиёнагӣ монанди Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Насириддини Тӯсӣ, Маҳмуди Омулӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Атоуллоҳ Маҳмуди Хусайнӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ таърихи ташаккули ва инкишофи афкори забоншиносии тоҷикро мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор дода, дар ин роҳ ба қомеъиҳо ноил шудааст.

Бояд қайд кард, ки дар ташаккули рушди илми номбурда дар қатори олимони зикршуда дар даврони асримиёнагӣ ҳиссаи таърихшиногон низ кам нест, аммо, мутаассифона, ин ҷиҳати масъала то имрӯз ба таври муқаммал мавриди таҳлил қарор дода нашудааст. Ҳаматарафа омӯхтани қазияи мазкур метавонад барои равшан шудани бисёр саҳифаҳои норавшани инкишофи афкори забоншиносии тоҷик мадад расонад. Ҳамин самти масъаларо дар назар дошта, профессор Хоҷаев Д. чунин навиштааст: «Дар рӯзгори имрӯзаӣ мо рӯ овардан ба таърихи илму фарҳанги гузашта, бахусус таърихи илми забоншиносӣ, торафт зиёд шуда истодааст ва дар мактабу донишгоҳҳои ҷумҳурий зарурати таълими чунин як фанне ҳам ба миён омадааст, ки, аввалан, он тавонад аз таърихи илми забоншиносии гузаштамон ба хонандагону донишҷӯён дониши зарурӣ диҳад; дувум, ҳоло ки тамоми ҳуҷҷатнигорӣ, воситаҳои ахбори умум, дафтардорӣ бо забони давлатӣ, яъне тоҷикӣ, сурат мегирад, бояд бунёди гузаштаи ин воситаҳои муҳабирот равшан карда шавад; ниҳоят, мо имрӯз бояд бидонем, ки дар гузашта илми забоншиносии мо чӣ манзарае дошт ва *барои рушду инкишофи он кадом донишмандон ҳисса гузоштаанд* (таъкиди мо-Д.Р.)» [13, с.4].

Дар таърихномаҳои гузашта, ба хусус осори таърихӣ садаҳои X-XIII низ монанди осори илмиву адабӣ дар ҷараёни ифодаи матлабҳои марбут ба ҳодисаву воқеоти рӯзгор ба ин ё он муносибат шарҳи маъно, мансубияти забонии унсурҳои луғавӣ, асли баромади онҳо ва монанди инҳо низ зикр карда шудааст, ки он барои инкишофи вожашиносии таърихиву муқоисавӣ мадади қалон хоҳад расонид. Аз ин рӯ, дар ин мақола кӯшиш ба ҳарч рафтааст, ки дар мисоли тафсири ҷанд вожаву ифода, ки аз ҷониби муаллифону мутарҷимони ин гуна осор сурат гирифтааст, вижагиҳои қайдҳои забоншиносии дар таърихномаҳои садаҳои X-XIII вучуддошта баррасӣ карда шавад.

Муаллифону мутарҷимони таърихномаҳои қарнҳои зикргардида ҳангоми шарҳи тарзи зиндагии қавмҳо, алқоб, ҷойи сукунат, урфу одат, фарҳанг ва муносибати онҳо тафсири вожаву ифодаҳои дар баёни чунин мафҳумҳо ояндаро бамаврид шуморидаанд. Чунончи, дар таърихномаҳои мисли тарҷумаи «Таърихи Табарӣ», «Зайн-ул -ахбор», «Таърихи Байҳақӣ»,

“Тарҷумаи «Таърихи Яминӣ» ва ғайра лақабҳои сарварони қавму қабилаҳо, сулолаҳо, тоифаҳо оварда шудааст.

Бояд гуфт, ки соҳибони осори таърихӣ ду усули шарҳи лақабҳоро пеш гирифтаанд: дар баъзе маврид пас аз зикри лақаб ёдовар шудани тарҷумаашро ба забони тоҷикӣ зарур шуморидаанд. Масалан, дар ҷумлаи зерини Абуалии Балъамӣ ҳамин хусусияти тафсир мушоҳида мешавад: Ва пайғомбар, салла-л-Лоҳу алайҳи, он рӯз Холидро «Сайфуллоҳ» хонд ва гуфт: «Холид шамшери Худои аст» [2, ҷ.2, с. 835].

Дар қиёс бо навъи аввали шарҳ дар ин гуна осор зикр намудани лақабҳо бидуни тарҷумаи тоҷикии онҳо бештар мушоҳида мегардад. Чунончи, муаллифону мутарҷимони таърихномаҳои номбурда алқоби амирону сарварони хонадонҳои Ғазнавиву Хоразмшоҳиро бо ҳамин усул зикр намудаанд: “Ва андар шаввол...номаи ал-Қодир Биллоҳ омад бо аҳду ливои Хуросон ва Ҳиндустон ва Нимрӯзу Хоразм мар амир Маҳмудро ва фарзандон ва бародарони ӯро лақабҳо ниҳода. Аммо амир Маҳмудро «Қаҳф-уд-давлат ва-л-ислом» ва амир Масъудро «Шаҳоб-уд-давлат ва ҷамол-ул-миллат» ва амир Муҳаммадро «Ҷалол-уд-давлат ва ҷамол-ул-миллат» ва амир Юсуфро «Азуд-уд-давлат ва муаййид-ул-миллат» [3, с.225]. Ва чун Холид ибни ал-Валид роят баргирифт, гуфто: «Шамшери Худои роят баргирифт». Ва пайғомбар Холидро «Сайфуллоҳ» ном кард-Зулҷиноҳайн [2, ҷ.2, с. 857-858]. Малик Нӯҳ Сабуктегинро «Носируддин» лақаб дод ва фарзанди вориси мулки ӯ-амир Маҳмудро ба лақаби «Сайфуддавла» мушарраф гардонид...[15, с.88]. Ва бирафтанд ва бо якдигар дидор карданд ва сипоҳсолорӣ ба амир Маҳмуд доданд ва сӯйи Балх ҷумла бозгаштанд ва вайро лақаб «Сайфуддавла» карданд [1, с. 256]. “Ва хоҷа аз он ҷо сӯйи Нишобур кашид ва ба Марваррӯду Сарахс ҷаҳор ғуломаи дигарро бифурӯхт, ман мондам ва ёре ду. Ва маро «Сабуктагини дароз» гуфтандӣ” [1, с. 258]. “Дар маншур ин подшоҳзодаро «Хоразмшоҳ» набиштанду лақаб ниҳоданд ва Ҳорунро «халифату-д-дори Хоразмшоҳ» хонданд [1, с. 396]. “Амр ибни Лайс як сол аз Кирмон бозгашт сӯйи Систон ва писараш Муҳаммад, ки ӯро ба лақаби «Фата-л-аскар» гуфтандӣ, барное саҳт покиза даррасида буд ва ба кор омада” [1, с. 509]. “Ва биёвардам ба рӯзгори амири мозӣ, ки Бугроҳон дар рӯзгори падараш-ва он гоҳ ӯро лақаб «Бағотагин» буд,-ба Балх омад...” [1, с. 558]. “Шақари Ходим барнишаст ва бародари Ҳорунро Исмоил мулаққаб ба «Хандон» дар пеш кард бо ҷумлаи ғуломони худовандмурда ва по аз шаҳр берун ниҳоданд...”[1, с. 722]. “Ва аз девони хилофат ӯро «Маҷдуддавла ва қаҳфумилла» лақаб додандаш” [15, с. 117].

Маълум мешавад, ки дар байни чунин сулолаҳо лақабгузорӣ ба ҳукми анъана даромада, он далели таваҷҷуҳи бештари эшон ба лақабгузорист [12, с.126]. Дигар ин ки суннати лақабгузорӣ барои дарёфти маънои бархе номҳо мусоидат мекунад. Ба ин нукта ишора намуда номшинос О.Ғафуров навишта буд, ки «бе тадқиқи таърихи алқоб маънои баъзе номҳоро ... муайян кардан амри маҳол аст» [4, с.17].

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки масъалаи лақабгузорӣ аз садаҳои IX-XI ҳамчун «бозёфти муҳим» оғоз гардида, ахбори таърихномаҳо дар мавриди пайдоиш, асос ва шарҳи маъноии гурӯҳи ин номҳо ҳамчун сарчашмаи аввалин ва аксаран ягона эътироф мегардад. Ба ин масъала яке аз нахустин нависандагони эронитабори замони Умавиён Абдулҳамиди Котиб (асри VII-756, Миср) таваҷҷуҳ карда, «...мухотаби хешро аз одатҳои нописанд, аз қабили гузоштани лақабҳои зишт ба дигарон барҳазар доштааст» [5, с.67].

Усули дигари шарҳи аз ҷониби соҳибони осори таърихӣ пешгирифташуда ин аст, ки онҳо хангоми эзоҳ таваҷҷуҳи худро ба мансубияти забони унсурҳои луғавӣ равона карда, дар баъзе ҳолат танҳо калимаро бидуни шарҳи маъно ва дар бархе маврид баробари эзоҳи асли пайдоиш ба тафсири маънои он низ рӯ овардаанд. Масалан, дар порчаҳои зерин муаллифону мутарҷимони таърихномаҳо гоҳ форсӣ-тоҷикӣ будан, гоҳ ба забони паҳлавӣ тааллуқ

доштан, гоҳ дорои сарчашмаи ҳиндиву румӣ, гоҳ сурёниву набативу ҳабашӣ будани воҳидҳои луғавиро қайд карда, бо амри зарурат маънояшонро низ эзоҳ додаанд: “Чунин гӯяд фарозоварандаи ин китоби «Зайн-ул-ахбор», ки доноён ҷаҳонро ба иқлимҳо қисмат кардаанд...ва ин иқлими ҷаҳорумро, ки ба миёни ҷаҳон аст, ба забони форсӣ Эроншаҳр хонанд” [3, с.10]. “Он гоҳ пӯстери, ки Кова дар роҳи гирд овардани мардум барои ҷангидан бо Заҳҳок бар сари ҷӯб карда буд, хост ва фармон дод, ки онро ба зару гавҳар биёроянд ва ба сони парчами пирӯзӣ дар ҷангҳо ба кор баранд ва онро «Дирафши Ковиёнӣ» бихонанд. «Дирафш» дар забони паҳлавӣ ба маънои парчам аст” [11, с.58]. “Ва исфаҳбади ҳама исфаҳбадон буд. Ва эшон ҳама ба фармони ӯ буданд. Ва «исфаҳбад» сипоҳсолор бувад, ба забони порсӣ «сипоҳбор» гӯянд, яъне сипоҳ барад аз ҷое ба ҷое” [2, ҷ.2, с. 1053]. “Пас Кубод ҳилат кард ва марде буд, ўро «Шопур» хондандӣ, сипаҳбаде буд ба деҳе, номи ӯ- Меҳрон. Кубод Шопурро бихонд. Ва сипаҳсолор бошад ба забони порсӣён” [2, ҷ.1, с. 530]. “(Кисрои Парвиз) писари Ҳурмузди Нӯшервон буд, порсӣён ўро «Хусрави Парвиз» хондандӣ, яъне бахшанда чун абр” [7, с.36-37].

Дар тарҷумаи «Таърихи Табарӣ» ва «Таърихи Байҳақӣ» дар қатори шарҳдиҳии мансубияти забонии калимаҳо инчунин хоси кадом маҳал буданашон низ қайд гардидааст. Чунончи, хоси гӯиши Бухоро будани вожаи ҳайтол ва мансуби Исфаҳону Нишопуру Кирмон будани ҷариб чунин қайд шудааст: “Ҳаётила ҷамъи «ҳайтол» бошад ва «ҳайтол» ба забони Бухоро марди қавӣ бошад” [2, ҷ.1, с. 518]. “Дар Нишобур деҳе буд «Муҳаммадобод» ном дошт ва ба Шодёх пайваста аст ва ҷое азиз аст, чунон ки як ҷуфтвор (як ҷариб-Д.Р.) аз он ки ба Исфаҳону Нишобуру Кирмон «ҷариб» гӯянд, замини сода ба ҳазор дирам бихаридандӣ ва чун бо дарахту киштварзӣ (киштзор-Д.Р.) будӣ, ба се ҳазор дирам” [1, с. 643].

Доир ба мансуби забони ҳиндӣ будани калимаи шаккол ва решиён Абусаиди Гардезӣ ва Абулфазли Байҳақӣ чунин навиштаанд: “Бидон, ки таърихи ҳиндувон, он чӣ мустаъмал аст миёни эшон, онро шаккол гӯянд. Ва «кол» вақт бошад ба луғати ҳиндувон ва «Шак» подшоҳе будааст эшонро ва бар ҳамаи ҳиндувон ғалаба карда буд ва мар ҳиндувонро бисёр ранҷ намуда буд” [3, с. 244]. “Ва ин қалъаро (Ҳонсӣ-Р.Д.) аз Ҳиндустон «қалъат-ул-узро» ном буд, яъне дӯшиза, ки ба ҳеҷ рӯзгор кас онро натавониста буд ситадан” [1, с. 565]. “Ва ҷойи ин ҳама решиён кӯҳе аст, ки аз баҳри муҳолифати тани хешро, сароҳо ба кӯҳ сохтаанд...ва афсун ин касон ниҳодаанд ва аҷоибҳои бисёр ниҳодаанд аз баҳри дуруст кардани мазҳаби хеш” [3, с. 320].

Бино ба қайди муҳаққиқи афғон Асадуллоҳи Ҳабиб, реши дар забонҳои ведой ва санскрит маънои «доно, донишманд»-ро доштааст [3, с. 320].

Ҳамин тавр, дар «Таърихи Систон»-у «Зайн-ул-ахбор»-у «Мучмал-ут-таворих» дар хусуси мансуб ба забонҳои румӣ (лотинӣ-Д.Р.), сурёний, ҳабашӣ, набатӣ будани унсурҳои луғавии арок, шис, кис, Начошӣ, сарх қайдҳои зерин вучуд дорад: “Арок ба забони румӣ «дидбонгоҳ»-ро гӯянд ва он ин аст, ки акнун қалъаи Систон аст, ки «Арк» гӯянд, Зулқарнайн кардааст” [10, с.23]. “Пас, ба охири умр Одамо фарзанде омад. Вайро «Шис» ном ниҳод ва маънии он «ҳиббатуллоҳ» бошад, «шис» сурёний аст” [3, с.19]. “Ва он рӯз бисту якуми найсон буд ва ин рӯзро «кис» гӯянд ва ҳамин хӯрдан бар бани Исройил ҳалол шуд. Ва маънии «кис» куштан бувад ба забони сурёний” [3, с. 265]. “Ва андар кутуби тафсир эдун хондам, ки он подшоҳ Начошӣ буд бо сипоҳи Ҳабаша, номи ӯ- Асвад ибни Мақсуд ва ба забони ҳабаша Начошӣ «подшоҳи бузург» бошад” [2, ҷ.1, с. 560]. “Ва баҳре «Сарх» хонанд муарраб карда аз забони набатӣ” [7, с.47].

Вобаста ба вожаи арк бояд гуфт, ки он ҳанӯз дар забони паҳлавӣ ба кор рафта, яке аз лақабҳои дарбори Сосониён «Аркбад» будааст.

Мавриди таъкид аст, ки аз байни ин гуна таърихномаҳо мутарчими «Таърихи Табарӣ»-Абуалии Балъамӣ бештар вожаҳои ба забони арабӣ мансубро эзоҳ додааст. Масалан, мутарчим асли номвожаи *Қурайширо* арабӣ ҳисобида, маънояшро дар як маврид «ҷамоат» ва дар ҷойи дигар номи асп шуморидааст: “*Ва асли Қурайш ба забони араб ҷамоат бувад, аз ин сабаб гӯянд: якрушу-л-қавму изо-ҷтамаъу (пов. Қавм гирд омаданд: чун ба ҳам гирд омаданд)*” [2, ҷ.1, с. 665]. “*Пас аз баҳри он ки бисёр тафтиши қавм кард, ўрову қавми ўро «Қурайш» ном карданд. Ва дигар гурӯҳ гӯянд, Қурайш номи аспест андар диёри дарёбод ва он асп бар халқи дарё ҷумлагӣ ғалаба дорад аз моҳӣ ва ҷуз моҳӣ*” [2, ҷ.1, с. 666].

Ҳамин гуна қайду ишораҳои метавон дар бораи унсурҳои луғавии *хувор, лан, ҳаффош, қатиға* дучор омад: “*Ва «хувор» ба тозӣ бонги гов бошад*” [2, ҷ.1, с. 264]. “*Ва «лан» дар луғати араб қатъ бошад*” [2, ҷ.1, с. 266]. “*Туфт: «Ман аз гил сурате бикунам, ки ҳамчун мурғе бошад. Пас бад-ӯ андар дамам, вай бипарад ба фармони Худои таоло». Гуфтанд: «Бикун, то бибинем ин мурғ, ки ба шаб бипарад». Ва ба тозӣ онро «ҳаффош» гӯянд*” [2, ҷ.1, с. 426]. “*Ва пайғомбарро, салла-л-Лоҳу алайҳи, яке қатиға буд, ки онро зер афкандӣ ва бар он хуфтӣ. Ва «қатиға» зилу бувад ба Араб андар, ситабр бофта бо мӯй ҳамчун маҳфурӣ ва низ аз вай ситабртар*” [2, ҷ.2, с. 923].

Аз шарҳҳои боло ва баъдии дар ҷунин таърихномаҳо зикршуда метавон ба хулоса омад, ки дар мавридҳои алоҳида ин гуна осори таърихӣ ба фарҳангномаҳои тафсириву тарҷумавӣ монандӣ пайдо мекунанд. Чунончи, дар тарҷумаи «Таърихи Табарӣ» ин ё он калимаи арабӣ, ё, баръакс, тоҷикӣ зикр гардида, баъдан муодили онҳо оварда шудааст: “*Калло маънияш он бувад, ки сухани пешинро рад кунад, чунон ки ба порсӣ гӯянд: «на чунин»*” [2, ҷ.1, с. 254]. “*Ва он панҷоҳ мард, ки савганд хӯранд, ин савганди эшонро «қасома» хонанд ба тозӣ*” [2, ҷ.1, с. 279]. Пас Зайд ибни Адӣ мар кисро[ро] бигуфт: “*Ман дар ҷаҳон кас надонам ва надидам бад-ин сифат, магар духтари Нӯъмон ибни Мунзир, номи ӯ-Ҳадиқа ба порсӣ «бӯстон» бошад ва рӯи он духтар ҳамчун бӯстон аст*” [2, ҷ.1, с. 630].

Моҳияти усули дигари шарҳ дар он зоҳир мешавад, ки муаллифону мутарчимони таърихномаҳо вожаву ифодаҳои бидуни зикри мансубияти забонияшон фақат аз рӯи маъно тафсир намудаанд. Масалан, дар ҷумлаи зерини «Зайн-ул-аҳбор» калимаи *сиччил* ҷунин эзоҳ ёфтааст: “*Ва ҳабаша мар хонаро хароб натавонистанд кард ва Худой, азза ва ҷалла, тайран абобилро бар эшон бигумошт. Бо санги гил, яъне сиччил бар эшон ҳамезаданд. Ва он ҷонвареро, ки он сиччил биёфтӣ, бикӯштӣ, то ҳама ҳазимат шуданд*” [3, с. 249].

Тавре ки мушоҳида мешавад, муаллиф шакли таҳаввулёфтаи *сангу гили* тоҷикӣ, яъне *сиччилро* ёдовар шуда бошад ҳам, оид ба асли баромади он ишорае накардааст, дар ҳоле ки ҳар ду вожа: *санг* ва *гил* унсурҳои луғавии аслии тоҷикиянд [6, с.18].

Ҳамин гуна қайду ишораҳо дар таърихномаҳои дигар низ ба ҷашм мерасанд. Мутаассифона, бо сабаби маҳдудии ҳаҷми мақола наметавон кулли онҳоро баррасӣ намуд. Аз ин рӯ, ин ҷо танҳо бо ёдовар шудани бархе аз онҳо иктифо мекунем: *аъмо* [2, ҷ.1, с. 427], *сучуд* [2, ҷ.1, с. 31], *сарсар* [2, ҷ.1, с. 89], *рамим* [2, ҷ.1, с. 89], *ҳаниз* [2, ҷ.1, с. 130], *нофила* [2, ҷ.1, с. 149], *ҳукман* [2, ҷ.1, с. 154], *ашудд* [2, ҷ.1, с. 168], *фаҳшо* [2, ҷ.1, с. 170], *зиғс* [2, ҷ.1, с. 199], *сумма* [2, ҷ.1, с. 204], *вазир* [2, ҷ.1, с. 235], *калло* [2, ҷ.1, с. 254], *хувор* [2, ҷ.1, с. 264], *лан* [2, ҷ.1, с. 266], *зиллу-шайтон* [2, ҷ.2, с. 1250], *зайд-ун-нор* [2, ҷ.2, с. 1567], *шоҳпур* [7, с.33], *пора-пора* [7, с.515], *сипахбад*, *марзбон*, *амир*, *деҳкон*, *муғ* [7, с.420], *якдона* [1, с. 275], *мазол* [3, с. 261], *патар пакаш* [3, с.282], *чил* [3, с.296], *чалбаҳгатиён* [3, с. 323], *ағнӣ хутариён* [3, с. 323], *авбаҳгатиён* [3, с. 323], *сакона* [8, с.140].

Дар маҷмӯъ, дар ҷунин осори таърихӣ садаҳои X-XIII 89 адад вожаву ифодаҳои мансуб ба забонҳои мухталифи ҷаҳон аз ҷиҳати маънову мансубияти забонӣ шарҳу тафсир ёфтаанд,

ки онҳо дар ифодаи мафҳумҳои ифодакунандаи ҳарб, рамзҳо, макон, парандаҳо, алқоби сарварони тоифаву сулолаҳо ва м. инҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Теъдоди бештари унсурҳои луғавӣ дар тарҷумаи «Таърихи Табарӣ»-ву «Зайн-ул-ахбор» ва камтарашон дар «Ғура-ус-сияр»-и Саолибиву «Таърихи Бухоро»-и Наршахӣ ба назар мерасанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Байҳақӣ, Хоҷа Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳусайн. Таърихи Байҳақӣ. / Таҳиягари матн, муаллифи муқаддима, ҳавошӣ ва феҳристҳо С. Муллоҷон. – Душанбе: Бухоро, 2014.-774 с.
2. Балъамӣ, Абуалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммад. Таърихи Табарӣ. Ҷилди 1, с. 3-817 с.; ҷилди 2, 818-1632 с. / Бо муқаддима ва тавзеҳоти М. Умаров ва Ф. Бобоев. -Техрон, 1380 / 2001.
3. Гардезӣ, Абусаид Абдулҳай. Зайн-ул-ахбор. Ба хатти кирилӣ баргардонӣ Қ. Рустам. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 415 с.
4. Гафуров О. Шарҳи исму лақабҳо. - Душанбе: Ирфон, 1961 – 160 с.
5. Зоҳидов Н. Насри арабизабони адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои VIII-IX. - Диссертатсияи докторӣ. – Хуҷанд, 2004. -351с.
6. Ибн-ал-Балхӣ. Форснома. Ба ҷоп тайёркунандагон Ҳ.Раунов ва М.Ҷалилова. – Душанбе: Дониш, 1989. – 158 с.
7. Муҷмал-ут-таворих ва-л-қисас. Ба эҳтимоми тасҳеҳи Маликушиуаро Баҳор. Ба ҳиммати Муҳаммади Рамазонӣ. Ҷопи дувум (бидуни зикри ҷой ва соли нашр).
8. Наршахӣ, Абубақр Муҳаммад ибни Ҷаъфар. Таърихи Бухоро / Мурағибон Ғ. Ғоибов, К. Олимов, Н. Амирошӯй.-Душанбе: Пайванд, 2012. – 546 с.
9. Насриддинов А. Усулҳои шарҳи этимологии калима // Мактаби Советӣ, 1980. - №9. - С.18-21.
10. Таърихи Систон. Таҳияи матн, муқаддима, тавзеҳот ва феҳристҳо аз М. Имомов ва А. Абдусаттор. –Душанбе: Бухоро, 2014. -352 с.
11. Саолибии Нишопурӣ, Абумансур Абдулмалик ибни Муҳаммади Таърихи «Ғура-ус-сияр» маъруф ба «Шоҳнома»-и Саолибӣ. / Таҳиягар ва муаллифи сарсухан Н.Зоҳидов. – Душанбе: Бухоро, 2014. -441 с.
12. Тошбобоев Б. X-XIII асрларда форс-тоҷик тилида яратилган тарихий асарларда лексик бирликлар этимологиясига доир қарашлар. / Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертатсияси. - Самарқанд, 2023. -199 с.
13. Хоҷаев Д. Афкори забониносии тоҷик дар асрҳои X-XVI. -Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. -343 с.
14. Ҳасанзода А. Асолати забон ва маҳорати баён. -Хуҷанд: Ношир, 2018. -516 с.
15. Ҷурфодиқонӣ, Абуишараф Носеҳ ибни Зафар. «Тарҷумаи «Таърихи Яминӣ». / Муқаддима, таҳия, таҳияи, таълиқот, луғот ва феҳристи Н. И. Ғиёсов. –Хуҷанд: Ношир, 2013. – 416 с.

REFERENCES:

1. Bayhaqy, Khoja Abulfazl Muhammad ibn Husayn. Bayhaqy History. Edited by S.Mullojon. - Dushanbe: Bukhoro, 2014.-774 pp.
2. Balamy, Abuali Muhammad ibn Muhammad. Tabari History. Volume 1, 3-817 pp.; volume 2, 818-1632 pp. Edited by M.Umarov and F.Boboev. -Tehran, 1380 / 2001.
3. Gardezy, Abusaid Abdulhay. Zain-ul-akhbor. Q.Rustamov translated into Cyrillic..–Dushanbe: Bukhoro, 2014. – 415 pp.
4. Gafurov O. Comment on Names and Nicknames. - Dushanbe.: Irfon, 1961 – 160 pp.
5. Zohidov N. Arabic Prose of Persian-Tajik Literature in VIII-IX cc. -Doctoral dissertation. - Khujand. 2004. -351 pp.

6. Ibn-al-Balkhi. Forsnoma. Prepared by H.Raupov and M.Jalilova. – Dushanbe.: Donish, 1989. – 158 pp.
7. Mujmal-ut-tavorikh wa-l-qisas. Corrected by Malikushshuaro Bahor. Prepared by Muhammad Ramazoni. The second edition (without mention of place and year of the edition).
8. Narshakhy, Abubakr Muhammad ibn Jafar Bukhoro History. Edited by Gh.Ghoibov, K.Olimov, N.Amirshohy. -Dushanbe: Payvand, 2012. – 546 pp.
9. Nasriddinov A. Ways of Comment on Word Etymology. // Soviet school, 1980. №9. -PP.18-21.
10. Siston History. Edited by M.Imomov and A.Abdusattor. –Dushanbe: Bukhoro, 2014. -352 pp.
11. Abumansur Abdulmalik ibn Muhammad. The history of “Ghurar-us-siyar” well-known as “Shohnoma” by Saolibi. Author of the introduction N.Zohidov. –Dushanbe: Bukhoro, 2014. -441 pp.
12. Toshboev V. Views on the Etymology of Lexical Units in Historical Works Created in the Persian–Tajik Language during the 10th–13th centuries. PhD dissertation in Philological Sciences. - Samarkand, 2023. -199 pp.
13. Khojaev D. The Opinion of Tajik Linguists in X-XVI centuries. -Dushanbe: Maorif wa farhang, 2013. -343 pp.
14. Hasanzoda A. Originality of Language and Speaking Skills. -Khujand: Noshir, 2018. -516 pp.
15. Jurfodiqony, Abushsharaf Noseh ibn Zafar. «Translation of «Yaminy History». Edited by N. I. Ghiyosov. –Khujand: Noshir, 2013. – 416 pp.